

POLITICKÉ VEDY / POLITICAL SCIENCES

Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá / Journal for Political Sciences, Modern History, International Relations, security studies

URL časopisu / URL of the journal: <http://www.politickevedy.fpvmv.umb.sk>

Autor(i) / Author(s): Alexander Duleba - Lukáš Januv
Článok / Article: Slovensko - ukrajinské vzťahy v energetickej politike: Ponaučenia zo starých chýb
Vydavateľ / Publisher: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov – UMB Banská Bystrica / Faculty of Political Sciences and International Relations – UMB Banská Bystrica

Odporúčaná forma citácie článku / Recommended form for quotation of the article:

DULEBA, A. - JANUV, L. 2017. Slovensko - ukrajinské vzťahy v energetickej politike: Ponaučenia zo starých chýb. In *Politické vedy*. [online]. Roč. 20, č. 1, 2017. ISSN 1335 – 2741, s. 80-104. Dostupné na internete: <http://www.politickevedy.fpvmv.umb.sk/archiv-vydani/2017/1-2017/alexander-duleba-lukas-januv.html>.

Poskytnutím svojho príspevku autor(i) súhlasil(i) so zverejnením článku na internetovej stránke časopisu *Politické vedy*. Vydavateľ získal súhlas autora / autorov s publikovaním a distribúciou príspevku v tlačenej i online verzii. V prípade záujmu publikovať článok alebo jeho časť v online i tlačenej podobe, kontaktujte redakčnú radu časopisu: politicke.vedy@umb.sk.

By submitting their contribution the author(s) agreed with the publication of the article on the online page of the journal. The publisher was given the author's / authors' permission to publish and distribute the contribution both in printed and online form. Regarding the interest to publish the article or its part in online or printed form, please contact the editorial board of the journal: politicke.vedy@umb.sk.

SLOVENSKO - UKRAJINSKÉ VZŤAHY V ENERGETICKEJ POLITIKE: PONAUCENIA ZO STARÝCH CHÝB¹

SLOVAK - UKRAINIAN RELATIONS IN ENERGY POLICY: LEARNING LESSONS FROM OLD MISTAKES

Alexander Duleba – Lukáš Januv*

ABSTRACT

This article examines Slovak-Ukrainian bilateral relations in energy policy over the course of the last two decades. It analyses a new momentum in their energy cooperation, which came with the launch of reverse flow of natural gas via territory of Slovakia to Ukraine in 2014 together with the joint position of both countries on Russia's plan to construct the Nord Stream 2 gas pipeline. However, the present Slovak-Ukrainian rapprochement in energy policy is rather a contrasting phenomenon in their bilateral relations as they have not been able to speak "one voice" in the matter in the past. This article maps previous controversies of the two countries in the field and looks for addressing the question why it took almost two decades for Slovakia and Ukraine to understand that they share strategic interests in energy policy.

Key words: Slovak-Ukrainian relations, Russia, gas and oil transit, energy security, reverse flow of gas, Nord Stream 2

Úvod

Cieľom tejto štúdie je po prvé, identifikovať význam spolupráce Slovenska a Ukrajiny v oblasti energetiky z hľadiska zabezpečenia energetickej bezpečnosti oboch krajín, rovnako ako i ich schopnosti koordinovať

* Doc. PhDr. Alexander Duleba, CSc. je riaditeľom Výskumného centra Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, n.o., Staromestská 6/D, 811 03 Bratislava, Slovenská republika a pôsobí ako docent na Inštitúte politológie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, Ulica 17. novembra, 080 01, Prešov, Slovenská republika, e-mail: duleba@sfa.sk.

Mgr. Lukáš Januv pôsobí ako interný doktorand Inštitútu politológie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, Ulica 17. novembra, 080 01, Prešov, Slovenská republika, email: lukas.januv@unipo.sk.

¹ Štúdia je čiastkovým výstupom projektu APVV-15-0369 Asociačná dohoda EÚ s Ukrajinou a cezhraničná spolupráca medzi Slovenskom a Ukrajinou: dôsledky a príležitosti.

energetickú politiku pre ďalší vývin ich bilaterálnych vzťahov a po druhé, analyzovať príčiny nedorozumení a konfliktov, ktoré vznikli medzi Slovenskom a Ukrajinou v tejto oblasti v minulosti. Nakoniec, štúdia sa snaží zhrnúť poučenia zo starých chýb, ktoré urobili obidve strany vo vzájomných vzťahoch v oblasti energetiky, s cieľom predchádzať ich opakovaniu v budúcnosti.

Energetická politika sa dostala do popredia bilaterálnej spolupráce medzi Slovenskom a Ukrajinou až počas posledných troch rokov. Dramatické udalosti, ktoré začali v Ukrajine v novembri 2013 a prerástli do rusko-ukrajinského konfliktu v roku 2014, vrátane rozhodnutia Ruska úplne zastaviť dodávky zemného plynu do Ukrajiny v júni 2014 (Ukraine crisis: Russia..., 2014) poukázali na strategický význam Slovenska pre energetickú bezpečnosť Ukrajiny. Spustenie reverzného toku plynu z Európy cez územie Slovenska zohráva od druhej polovice roka 2014 kľúčovú úlohu pri zabezpečení alternatívnych dodávok plynu do Ukrajiny. Zároveň, oznámenie ruského Gazpromu o tom, že plánuje úplne zastaviť tranzit plynu do Európy cez Ukrajinu po uplynutí platnosti súčasnej tranzitnej dohody s ukrajinskou spoločnosťou Naftogaz na konci roku 2019 (viac pozri: Pirani, Yafimava, 2016), spolu s oznámením Gazpromu zo začiatku septembra 2015, že s piatimi európskymi plynárenskými spoločnosťami vytvára konzorcium s cieľom realizovať projekt výstavby plynovodu Nord Stream 2 (Gazprom, BASF..., 2015), priviedli vlády i plynárenské spoločnosti Slovenska a Ukrajiny k pochopeniu, že v oblasti bezpečnosti dodávok a tranzitu zemného plynu zdieľajú spoločné strategické záujmy.

Zásadnou otázkou, na ktorú táto štúdia hľadá odpoveď je, prečo vládam oboch krajín trvalo viac než dvadsať rokov, aby dospeli k pochopeniu spoločných záujmov v oblasti energetiky, rovnako ako i pochopeniu nevyhnutnosti vzájomne spolupracovať a koordinovať postupy voči tretím stranám s cieľom tieto záujmy obhájiť.

1 Bezpečnosť dodávok: objavenie strategického partnerstva

Ako sme už spomínali, v júni 2014 sa spoločnosť Gazprom, ktorá je v 100 % vlastníctve ruského štátu, rozhodla zastaviť dodávky zemného plynu pre Ukrajinu. Dodávky určené európskym zákazníkom Gazpromu i naďalej prechádzali do tranzitného systému na území Ukrajiny, avšak, Ukrajina si nesmela odoberať plyn pre vlastnú spotrebu. Túto kritickú situáciu dokázala Ukrajina riešiť iba v spolupráci so Slovenskom (hoci Ukrajina sa snažila riešiť

reverzné toky aj s Maďarskom a Poľskom), vďaka ktorej získala prístup k rovnocenným alternatívnym dodávkam plynu. Vlády SR a Ukrajiny, za účasti národných prevádzkovateľov tranzitných sústav plynu (Ukrtransgaz, dcérska spoločnosť Naftogazu Ukrajiny a slovenská spoločnosť Eustream, a.s.) a Európskej komisie, sa dohodli na reverznom tranzite plynu z Európy do Ukrajiny cez územie Slovenska. Reverzný tok cez Slovensko pomohol Ukrajine zabezpečiť jej základné potreby v dodávkach plynu a najmä zvládnuť kritické zimné obdobie na prelome rokov 2014 – 2015. (Robert Fico..., 2014) Bez ohľadu na skutočnosť, že reverzný tok plynu predstavuje aj zaujímavú podnikateľskú záležitosť, pretože prináša dodatočné príjmy spoločnosti Eustream, a.s. a štátnemu rozpočtu SR, keďže vláda kontroluje 51 % akcií tejto spoločnosti, jasne preukázal strategický význam Slovenska pre energetickú bezpečnosť Ukrajiny.

Rokovania o reverznom toku plynu cez Slovensko iniciovala nová ukrajinská vláda, ktorá bola sformovaná po dramatických udalostiach na kyjevskom Majdane ešte na konci februára 2014. Jej hlavným motívom bolo získať možnosť dovážať plyn z Európy kvôli dramatickému zvýšeniu cien zo strany Gazpromu, ktoré Ukrajina odmietla platiť. Cena plynu na európskych spotových trhoch bola na začiatku roku 2014 o viac než 100 USD za tisíc kubíkov plynu nižšia než cena, ktorú od Naftogazu vyžadoval Gazprom. Rokovania o reverze cez Slovensko pokračovali intenzívne a dohoda bola dosiahnutá už v apríli 2014. Jediný bod, ktorý v tejto dohode nenaplnil očakávania ukrajinskej strany, bol odmietavý postoj Slovenska voči sprístupneniu tzv. veľkého reverzu cez magistrálne potrubia na slovenskom území a preberáciu kompresorovú stanicu na hranici s Ukrajinou vo Veľkých Kapušanoch. Napriek tomu, že voľná kapacita slovenských magistrálnych potrubí od spustenia do prevádzky plynovodu Nord Stream 1 v roku 2011 predstavuje viac než 50 mld. m³/rok, slovenská strana odmietla ukrajinskú požiadavku na tzv. veľký reverz s argumentom, že by tým porušila dohodu o tranzite medzi spoločnosťami Eustream, a.s. a Gazprom Export. (Slovakia reaches..., 2014)

Slovenský plynárenský priemysel, a.s. (SPP), ktorý je kľúčovým hráčom na slovenskom trhu s plynom (s podielom 70 % na celkovom predaji plynu odberateľom na Slovensku), a tranzitná spoločnosť Eustream, a.s., súčasne podpísali s ruským Gazpromom a jeho dcérskou spoločnosťou Gazprom Export dlhodobé kontrakty na obdobie 20 rokov ešte v roku 2008. Podľa týchto dohôd, SPP v období do roku 2028 nakúpi od Gazpromu 130 mld. m³ plynu a Eustream, a.s. ročne prepraví minimálne 50 mld. m³ plynu európskym

zákazníkom Gazpromu. (Predstavitelia spoločností..., 2008) Zároveň, tranzitná dohoda obsahuje klauzulu, podľa ktorej, jedinou spoločnosťou, od ktorej môže Eustream, a.s. prebrať prepravné kódy na preberacej stanici Užhorod-Veľké Kapušany, je Gazprom. Na strane druhej, dohoda obsahuje aj ustanovenie „prepravuj alebo plat“ („shift or pay“), čo znamená, že Gazprom zaplatí každý rok za rezervovanú tranzitnú kapacitu Eustream, a.s. (v objeme zhruba 50 mld. m³) až do roku 2028 aj v prípade, že Gazprom túto tranzitnú kapacitu nevyužije. Vzhľadom na vyhlásenia ruských predstaviteľov o tom, že Gazprom úplne zastaví tranzit ruského plynu cez Ukrajinu po roku 2019 – a tým aj cez preberaciu stanicu Užhorod – Veľké Kapušany a územie SR, ukrajinská strana musela počas rokovaní o reverze akceptovať dôvod, pre ktorý jej slovenská strana odmietla prístup k tzv. „veľkému reverzu“. Ak by Eustream akceptoval v ukrajinskej časti preberacej stanice prepravné kódy Naftogazu, porušil by tým dohodu s Gazpromom a zároveň by ohrozil zmluvný záväzok Gazpromu zaplatiť aj za nevyužitú tranzitnú kapacitu na slovenskom území. (Gazprom warns..., 2015)

Pre sprevádzkovanie reverzu na Ukrajinu tak, aby Eustream, a.s. neporušil dohodu s Gazpromom, bola uskutočnená rekonštrukcia dovtedy nepoužívaného plynovodu Vojany – Užhorod a bola vybudovaná nová preberacia stanica v Budinciach. 2. septembra 2014 bola otvorená prevádzka plynovodu Vojany – Užhorod s počiatočnou tranzitnou kapacitou 10 mld. m³/rok, ktorá umožnila reverzné dodávky plynu z Európy do Ukrajiny. O dva mesiace neskôr bola tranzitná kapacita plynovodu Vojany – Užhorod zvýšená na 11,4 mld. m³/rok a od marca 2015 dosahuje 14,5 m³/rok. (Robert Fico..., 2015) Podľa vyjadrenia bývalého ukrajinského premiéra **Arsenija Jaceňuka**, vzhľadom na veľký rozdiel v cenách plynu na európskych spotových trhoch a cene, ktorú požaduje od Ukrajiny Gazprom, vďaka reverzným dodávkam plynu a iba za štyri posledné mesiace roku 2014, Ukrajina ušetrila takmer 1 mld. USD. V každom prípade dodávky zemného plynu do Ukrajiny boli prvýkrát v jej histórii diverzifikované a Ukrajina už v prvom roku prevádzky plynárenského prepojenia Vojany – Užhorod zvýšila dodávky zemného plynu z EÚ o takmer 60 percent. (Arseniy Yatsenyuk..., 2014) Od svojho uvedenia do prevádzky v septembri 2014 plynovod Vojany – Užhorod, spolu s preberacou stanicou v Budinciach, sa stal strategicky významným infraštruktúrnym prvkom energetickej bezpečnosti Ukrajiny.

Reverzné kapacity tranzitných plynárenských sústav Slovenska (14,5 mld.m³/rok), Maďarska (6,1 mld. m³/rok) a Poľska (1,5 mld. m³/rok) sú už

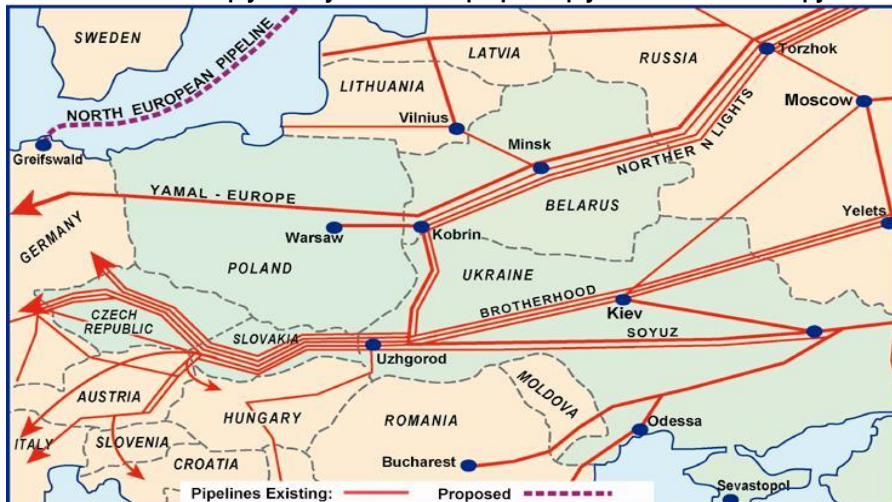
v súčasnosti dostatočné na to, aby plne zabezpečili potreby Ukrajiny v dovoze plynu, ktorý podľa *Novej energetickej stratégie Ukrajiny* bude predstavovať objem 20 mld. m³/rok do roku 2020. (Nova enerhetyčna..., 2015) Alternatívne trasy dodávok zo Slovenska, Maďarska a Poľska, umožnili spoločnosti Naftogaz na konci novembra 2015 úplne zastaviť dovoz plynu z Ruska. Podiel dovozu plynu z Európy na celkovom dovoze plynu Ukrajiny v roku 2015 dosiahol 63 %, pričom podiel dovozu z Ruska klesol zo 100 % v roku 2013 na 37 % v roku 2015. V roku 2016 Ukrajina doviezla už iba plyn z Európy a ani jeden kubík plynu z Ruska. Vo svojej tlačovej správe pri príležitosti prvého roka bez odberu plynu z Ruska Naftogaz uvádza: *„Bez alternatívnych dodávok plynu z Európy by sme museli nakupovať plyn z Ruska za netrhové ceny a platiť Gazpromu miliardy dolárov navyše za plyn, ktorý sme v minulých rokoch ani nepoužili (princíp „ber alebo plat“ resp. „shift or pay“). Rovnako by sme museli platiť za dodávky plynu do okupovaného Donbasu, ktorý nie je pod našou kontrolou. Prelomenie monopolu Ruska v dodávkach plynu nám umožňuje bojovať za plnú plynovú nezávislosť Ukrajiny v arbitráži.“* (Vidkrytyj lyst..., 2016)

Podiel Slovenska na celkovom tranzite plynu z Európy do Ukrajiny predstavoval zhruba 70 % v roku 2015 i v roku 2016. Zároveň platí, že 100 % plynu, ktorý dováža SPP, a.s. z Ruska pre potreby Slovenska, prichádza na naše územie cez tranzitnú sústavu Ukrajiny. Vyššie uvedené skutočnosti ilustrujú vzájomný kritický význam oboch krajín v oblasti bezpečnosti dodávok zemného plynu.

2 Nedorozumenia v minulosti a plynová kríza v roku 2009

Slovensko i Ukrajina sa stali samostatnými a nezávislými štátmi na začiatku 90. rokov. Spolu s nadobudnutím suverenity, Ukrajina po rozpade ZSSR (v roku 1992) a Slovensko po rozpade Československa (v roku 1993), zdedili i najväčší tranzitný plynovodný systém na prepravu zemného plynu, ktorý spája Rusko s európskymi odberateľmi. Plynovod Bratstvo je nielen najväčšou prepravnou cestou pre ruský plyn do Európy, ale je aj najväčším tranzitným plynovodným systémom v Európe vôbec. Magistrálny plynovod pozostáva zo šiestich paralelných plynovodných línií, ktoré majú spoločnú prepravnú kapacitu viac ako 100 mld. m³ ročne. Na Slovensku sa plynovod rozdeľuje na dve vetvy – jedna pokračuje ďalej na západ do Českej republiky a druhá smerom na juh do Rakúska. (Transportation..., 2016)

Obrázok 1: Tranzitné plynovody slúžiace na prepravu plynu z Ruska do Európy

Zdroj: Oxford Institute for Energy Studies, 2005

Bolo by prirodzené predpokladať, že zdieľanie spoločnej infraštruktúry pre prepravu plynu, ktorá po prvé, má strategický význam pre energetickú bezpečnosť Európy a spravila z Ukrajiny a Slovenska dve najväčšie tranzitné krajiny na kontinente, a po druhé, jej prevádzkovanie predstavuje významný zdroj príjmov do ich štátnych rozpočtov, sa stane jedným z pilierov bilaterálnej spolupráce Slovenska a Ukrajiny od ich vzniku ako suverénnych štátov. Tranzitný plynovodný systém obidvoch krajín predstavuje spojené nádoby a preto záujmy Slovenska i Ukrajiny voči Rusku ako dodávateľovi plynu i európskym odberateľom ruského plynu vždy boli a sú identické. Platí pravidlo, že čím väčšia je produkcia plynu v Rusku a čím väčší odber ruského plynu v Európe, tým silnejšie je postavenie Ukrajiny a Slovenska v európskej architektúre energetickej bezpečnosti, a tým väčšie sú aj ich príjmy z tranzitu. Bolo prirodzené očakávať, že obe krajiny budú schopné koordinovať svoje politiky v otázke tranzitu s cieľom chrániť svoje politické i ekonomické národné záujmy súvisiace s tranzitom ruského plynu do Európy. No paradoxne, počas posledných 20 rokov Slovensko a Ukrajina neboli schopné hovoriť „jedným hlasom“ na túto tému. Práve naopak, až do vyššie spomenutých udalostí v roku 2014 tranzit ruského plynu a ropy do Európy bol skôr problematickou otázkou v bilaterálnych vzťahoch medzi Slovenskom a Ukrajinou a neraz i zdrojom konfliktov. Obidve strany neboli schopné v minulosti dohodnúť sa na spoločnom

postupe a spoločne čeliť snahám Ruska obísť ich územie v tranzite energetických surovín do Európy.

Prvý návrh projektu plynovodu, ktorý obchádzal ukrajinsko-slovenský tranzitný koridor, bol iniciovaný Gazpromom už v roku 1990. Tento projekt dostal názov Jamal-Európa a jeho trasa bola naplánovaná cez územie Bieloruska a Poľska do Nemecka. Stavba prvej línie plynovodu Jamal bola dokončená v roku 1999. Po dobudovaní všetkých plánovaných kompresorových staníc na konci roku 2006 dosiahla tranzitnú kapacitu 32,9 mld. m³/rok. (Yamal – Europe, 2016) Od samotného začiatku diskusií o plynovode Jamal Ukrajina označila jeho výstavbu za úmyselný krok zo strany Ruska, ktorý má za cieľ obmedziť jej vyjednávací možnosti voči Moskve. (pozri: Akino, Y. Smith Albion, A., 1993) Slovensko nekoordinovalo svoj postup s Ukrajinou vo veci plynovodu Jamal, ale naopak, obrátilo sa separátne a bez vedomia Ukrajiny s požiadavkou na ruskú a poľskú vládu, aby bola vystavaná tzv. južná línia plynovodu Jamal z Poľska do južnej Európy cez územie SR. V júni 1995 vtedajší slovenský premiér **Vladimír Mečiar** počas svojej oficiálnej návštevy v Kyjeve zdôraznil: „...to, že plynovod Jamal nebude postavený na území Ukrajiny a Slovenska, ale na území Bieloruska a Poľska, považujem za zásadnú chybu ukrajinskej politiky.“ (Vladimír Mečiar, 1995) Inými slovami, vtedajší slovenský premiér preniesol zodpovednosť za výstavbu plynovodu, ktorý znamenal – v roku 1995 stále ešte len hrozbu, nie realitu – zníženie tranzitu cez Slovensko na Ukrajinu a nie na Rusko, ktoré ho iniciovalo. Z pohľadu Kyjeva bol tento postoj nielenže iracionálny, ale bol interpretovaný i ako postoj, ktorý poškodzoval záujmy Ukrajiny.

Bilaterálne nedorozumenia ohľadne projektu Jamal sa zopakovali o niekoľko rokov neskôr už za vlády vedenej **Mikulášom Dzurindom** v súvislosti s ruským plánom na výstavbu jeho druhej línie (tzv. Jamal 2). Na začiatku marca 2000 Gazprom oslovil vlády Slovenska a Poľska s návrhom na výstavbu plynovodného prepojenia, ktoré by spojilo plynovod Jamal 2 na území Poľska s tranzitnou sústavou Slovenska. Návrh v podstate vychádzal v ústrety požiadavke Mečiarovej vlády ešte z roku 1995, avšak, v každom prípade by znamenal obídenie Ukrajiny. (Gazprom tlačí..., 2000) Na rozdiel od Slovenska Poľsko a Ukrajina zaujali veľmi zdržanlivý postoj k projektu Jamal 2. Ruská diplomacia vynaložila mimoriadne úsilie s cieľom udržať si ústretovú pozíciu Slovenska. Na oficiálnom rokovaní prezidentov Ruska a Slovenska **Vladimíra Putina** a **Rudolfa Schustera** v novembri 2001 bola zdôraznená spoločná pozícia Ruska a Slovenska v otázke Jamal 2. Na spoločnej tlačovej konferencii

Vladimír Putin označil Slovensko za „ústretového a prirodzeného partnera Ruska“ v otázke tranzitu plynu. (Vystupeniye Prezidenta..., 2001)

Avšak vo februári 2002 Gazprom oznámil, že odkladá realizáciu projektu Jamal 2. Nakoniec v novembri 2007 vtedajší ruský minister pre priemysel a energetiku **Viktor Christenko** oznámil, že Rusko odstupuje od myšlienky vybudovania druhej línie plynovodu Jamal a preferuje výstavbu nového plynovodu Nord Stream, ktorý spojí Rusko priamo s Nemeckom cez Baltské more. (Russia drops..., 2007) Napriek tomu, že sa Jamal 2 nestal realitou, Slovensko i za vlády **M. Dzurindu**, znova a bez konzultácií s Ukrajinou zopakovalo de facto postoj Mečiarovej vlády v prípade Jamal 1 a opakovane podporilo ruský projekt, ktorý Kyjev chápal ako poškodzujúci jeho záujmy. Slovenská pozícia v otázke výstavby projektu Jamal 2 bola bližšie k pozícii Ruska ako k pozíciám, ktoré zastávali susedia Slovenska – Poľsko a Ukrajina. Tento postoj nielenže poškodil bilaterálne vzťahy s Ukrajinou, ale v konečnom dôsledku znamenal podporu projektu, ktorý sa neuskutočnil. (Duleba, 2002)

Prípadná realizácia projektu Jamal 2 by znamenala zníženie objemu ruského plynu prepravovaného cez územie Ukrajiny a následne i zníženie jej príjmov z tranzitných poplatkov. Plánovaná kapacita plynovodu Jamal 2 predstavovala 30 mld. m³/rok, čo by v konečnom dôsledku znamenalo pokles prepravy cez Ukrajinu z úrovne približne 120 mld. m³/rok na úroveň 90 mld. m³/rok. O štvrtinu by sa znížili i príjmy Ukrajiny z tranzitu. V roku 2000 Ukrajina potrebovala pre vlastnú spotrebu približne 75 mld. m³/rok, z ktorých dostávala 30 mld. m³/rok z Ruska ako barter za tranzit ruského plynu do Európy. Ak by sa projekt plynovodu Jamal 2 stal skutočnosťou, pre Ukrajinu by to znamenalo, že by si musela dokúpiť ďalší plyn v objeme 7-8 mld. m³/rok, čo v cenách z roku 2000 predstavovalo sumu asi 300-400 mil. USD. Na základe vyššie uvedených údajov je zrejmé, že ukrajinská vláda nemohla byť nadšená z ústretového prístupu Slovenska k projektu Jamal 2.

Pozícia prvej vlády **Mikuláša Dzurindu** (1998-2002), pokiaľ ide o projekt Jamal 2, bola v rozpore s jej deklarovaným programovým cieľom, že zmení východnú politiku SR, ktorú presadzovali predchádzajúce Mečiarove vlády. Kým Mečiarove vlády (1992-1994 a 1994-1998) považovali za prioritné vzťahy s Ruskom, Dzurindova vláda vyhlásila, že chce rozvíjať rovnovážne vzťahy s Ruskom i Ukrajinou, navyše, že za prioritu považuje podporu demokratických reforiem v Ukrajine, vrátane jej európskeho smerovania. No paradoxne prvé dva roky Dzurindovej vlády (1998-2000) by sa dali charakterizovať ako najproblematickejšie roky bilaterálnych vzťahov medzi Slovenskom a Ukrajinou

od začiatku 90. rokov vôbec. Okrem sporu ohľadne projektu Jamal 2, v roku 1999 obidve krajiny súťažili o miesto nestáleho člena Bezpečnostnej rady OSN za tzv. východoeurópsku regionálnu skupinu krajín. Ukrajina a Slovensko, ktoré získali štátnu suverenitu na začiatku 90. rokov a stali sa novými členmi regionálnej skupiny v OSN, sa neboli schopné dohodnúť na poradí obsadzovania postov v štruktúrach OSN. Navyše Dzurindova vláda zaviedla vízovú povinnosť voči občanom Ukrajiny ešte v roku 2000 s odôvodnením, že Slovensko v rámci prístupového procesu do EÚ musí harmonizovať svoju vízovú politiku s EÚ. Tento krok Ukrajina vyhodnotila ako „predčasný“ s odvolaním sa na postoj Poľska a Maďarska, ktoré sa na rozdiel od Slovenska neponáhľali s naplnením tejto požiadavky zo strany EÚ. Ako odpoveď sa na zavedenie víz Ukrajina rozhodla vypovedať readmisnú dohodu so Slovenskom. (analýzu pozri – Duleba, 2000)

Nakopenie negatívnej agendy v bilaterálnych vzťahoch v roku 2000 dosiahlo kritickú hranicu. Obidve strany dospeli k porozumeniu, že bude jednoduchšie a najmä „lacnejšie“ nájsť dohodu ako pokračovať v sporoch. K zásadnému pokusu o pozitívnu zmenu v bilaterálnych vzťahoch došlo v decembri 2000 počas oficiálnej návštevy vtedajšieho ukrajinského premiéra **Viktora Juščenka** v Bratislave. Hlavnou témou rokovaní **Juščenka** s premiérom **Mikulášom Dzurindom** a prezidentom **Rudolfom Schusterom** v Bratislave boli otázky dopadu vízového režimu na bilaterálne vzťahy, odstúpenie Ukrajiny od readmisnej dohody, postoje k projektu Jamal 2, a v neposlednom rade aj otázka tranzitu kaspickej ropy na európske trhy cez južnú líniu tranzitného ropovodu Družba na území Ukrajiny a Slovenska. Z oficiálneho vyhlásenia po bilaterálnych rokovaní premiérov **Juščenka** a **Dzurindu** vyplynulo, že dosiahli pokrok pri zblížení stanovísk obidvoch krajín v otázke vízového režimu a spolupráci na preprave kaspickej ropy. (Solodkiy, 2000)

Počas svojej návštevy premiér **Juščenko** navštívil spoločnosť Transpetrol, a.s., ktorá je národným prepravcom ropy, kde predstavil projekt ropovodného prepojenia ukrajinského terminálu Južnyj (pri Odese) na pobreží Čierneho mora cez kompresorovú stanicu Brody, ktorá sa nachádza na južnej línii ropovodu Družba smerujúceho na Slovensko. Projekt ukrajinsko-slovenského ropovodného prepojenia na trase terminál Odesa (Južnyj) – Brody – Slovensko na prepravu kaspickej ropy na európske trhy bol vypracovaný ukrajinskými štátnymi podnikmi Ukrnaftohaz a Mahistraľni naftoprovody Družba. Podľa tohto projektu, úsek ropovodu – Odesa (Južnyj) - Brody by mal ročne prepraviť minimálne 28 a maximálne 67 miliónov ton kaspickej ropy, z ktorej by časť

mohla pokračovať cez slovenskú líniu ropovodu Družba do Európy. Návrh bol zaujímavý z pohľadu spoločnosti Transpetrol, a.s., pretože prepravná kapacita slovenskej časti ropovodu Družba (21 miliónov ton ropy/rok) sa využívala v tom čase a stále využíva i v súčasnosti iba zhruba na polovicu. (viac pozri Duleba, 2001)

Obrázok 2: Ropovody v Európe a severozápadnej Ázii

Zdroj: United States Department of Energy, 2007

Preprava kaspickej ropy mohla mať pre Slovensko strategický význam, pretože by nielenže zvýšila využívanie ropovodu Družba na slovenskom území a tým i príjmy štátom kontrolovanej spoločnosti Transpetrol, a.s., ale znamenala by i diverzifikáciu zdroja dodávok ropy do Slovenska. Po rokovaniach **Juščenko – Dzurinda** v decembri 2000 Slovensko zaujalo zdržanlivejší postoj i k projektu Jamal 2. (Javůrková, 2001) Zároveň sa zdalo, že Slovensko a Ukrajina konečne našli spoločný jazyk v konkrétnej téme energetickej spolupráce, čo bol bezpochyby nový a pozitívny prvok bilaterálnych vzťahov.

Avšak spolupráca pri tranzite kaspickej ropy, ktorá mala odštartovať nový

začiatok v slovensko-ukrajinskej energetickej spolupráci, sa nikdy nestala skutočnosťou. V decembri 2001 ruský ropný koncern Jukos vyhral privatizačný tender a za 74 mil. USD získal kontrolu nad 49 % balíkom akcií slovenského prepravcu ropy Transpetrol, a.s., spolu s kontrolou nad manažérskym vedením spoločnosti. (Transpetrol..., 2001) Jukos ako producent ropy nemal žiaden záujem o prepravu ropy konkurenčných producentov ani z Ruska, ani z oblasti Kaspického mora. Jukos vstúpil do Transpetrolu preto, aby ho využil na prepravu vlastnej ropy, ktorú spoločnosť ťažila v Rusku. Predaj národného prepravcu ropy zahraničnému producentovi ropy nebol dobrým rozhodnutím z hľadiska energetickej bezpečnosti Slovenska. V každom prípade vstup Jukosu do Transpetrolu na konci roku 2001 znamenal koniec slovensko-ukrajinských rokovaní o tranzite kaspickej ropy cez slovenskú líniu ropovodu Družba.

Investičný príbeh Jukosu je možné vnímať ako jednu z najhorších skúseností so zahraničným investorom na Slovensku od roku 1993. Odkedy sa Jukos dostal do konkurzného konania v Rusku v roku 2004, slovenské vlády pod vedením **Mikuláša Dzurindu** a neskôr i **Roberta Fica** (v úrade od roku 2006) sa snažili o opätovné získanie jeho podielu v Transpetrole. Počas rokovaní s ruským prezidentom **Putinom** a premiérom **Michajlom Fradkovom** v máji 2007, **Fico** vyjadril záujem o „včasné riešenie situácie v spoločnosti *Transpetrol, a.s.*“, pričom **Putin** prisľúbil pomoc slovenskej vláde v tejto otázke. (Informácia o..., 2007) Slovenská vláda získala opäť kontrolu nad 49 % podielom Jukosu v spoločnosti Transpetrol, a.s. až v roku 2009 odkúpením podielu za 240 mil. USD. (Transpetrol..., 2009) Nielenže predaj podielu v Transpetrole nebol dobrým riešením pre energetickú bezpečnosť Slovenska, ale v konečnom dôsledku znamenal i čistú stratu pre štátny rozpočet SR. Vzhľadom na rozdiel medzi sumou, ktorú Jukos zaplatil za privatizáciu Transpetrolu a sumou, ktorú vláda musela zaplatiť za opätovné získanie jeho podielu, štátny rozpočet SR prišiel približne o 180 mil. USD.

Napriek tomu, že Ficova vláda získala plnú kontrolu nad Transpetrolom v roku 2009, tranzit kaspickej ropy na európske trhy z Ukrajiny cez slovenskú líniu ropovodu Družba sa už nikdy viac nestal predmetom bilaterálnych rokovaní o energetickej spolupráci, hoci ukrajinská strana sa pokúsila ešte niekoľkokrát túto tému nastoliť. Pre Slovensko sa otázka tranzitu kaspickej ropy stala bezpredmetnou v roku 2005 po ovládnutí jedinej slovenskej rafinérie Slovnaft, a.s., maďarskou spoločnosťou MOL. Skupina MOL sa rozhodla zabezpečiť dodávky ropy do Slovnaftu cez ropovod Adria, ktorý spája slovenskú líniu ropovodu Družba s chorvátskym terminálom Omišalj na pobreží Jadranského

mora cez územie Maďarska. Od roku 2015 je ropovod Adria v prevádzke s kapacitou 6 mil. ton ropy/rok, čo predstavuje rovnocennú alternatívu dodávkam ropy z Ruska cez územie Ukrajiny a plne postačuje pre zabezpečenie potrieb rafinérie Slovnaft. (Skupina MOL..., 2015)

Prezident Ukrajiny **Viktor Juščenko** v máji 2008 v Kyjeve zorganizoval energetický summit, na ktorý bol pozvaný aj slovenský premiér **Robert Fico**. Cieľom summitu bolo podporiť záujmy tranzitných krajín v kontexte posilňovania energetickej bezpečnosti Európy a vývoja spoločnej energetickej politiky EÚ. Slovenská odpoveď na summit, napriek tomu, že spolu s Ukrajinou sú kľúčovými tranzitnými krajinami plynu, bola zdržanlivá. Na rozdiel od ostatných zúčastnených krajín (Azerbajdžan, Estónsko, Gruzínsko, Lotyšsko, Litva, Poľsko a Ukrajina) Slovensko nebolo na samite zastúpené na najvyššej politickej úrovni, t.j. premiérom alebo prezidentom, ale iba ministrom zahraničných vecí. Navyše, Slovensko nepodpísalo deklaráciu kyjevského summitu, ktorá kládla dôraz na záujmy tranzitných krajín a ich význam pre energetickú bezpečnosť Európy. (Socor, 2007) V roku 2008 bola slovenská vláda pod vedením **Roberta Fica** presvedčená, že Rusko by malo byť súčasťou akýchkoľvek rokovaní o dodávkach zemného plynu do Európy, čo potvrdil aj vtedajší minister zahraničných vecí **Ján Kubiš**, ktorý sa na summite v Kyjeve zúčastnil: „Rusko sa ukázalo byť spoľahlivým partnerom, pokiaľ ide o dodávky ropy a zemného plynu do EÚ.“ (Kubiš..., 2008) Avšak plynová kríza v januári 2009, ktorá prišla o niekoľko mesiacov po kyjevskom summite, výrazne narušila tento stereotyp vnímania energetickej bezpečnosti Európy zo strany Slovenska.

Po vypuknutí plynovej krízy 7. januára 2009 bolo Slovensko takmer dva týždne (do 18. januára) úplne odstavené od dodávok ruského plynu cez územie Ukrajiny. Prvýkrát v dejinách prevádzky plynovodu Bratstvo od roku 1967 sa stalo, že kompresorová stanica vo Veľkých Kapušanoch zaznamenala nulový tlak v tranzitnom potrubí na hranici s Ukrajinou. Slovenská vláda musela zaviesť prísne regulačné obmedzenia pre odber plynu z plynárenskej sústavy s cieľom zabezpečiť zásobovanie domácností. Všetci odberatelia plynu s ročnou spotrebou 60 tisíc m³/rok a viac, museli zastaviť odber plynu. Opatrenie sa dotklo zhruba 800 slovenských podnikov, ktoré museli počas dvoch týždňov zastaviť výrobné aktivity. Podľa odhadu Ministerstva financií SR, zastavenie ekonomických aktivít vyššie uvedeného počtu podnikov spôsobovalo slovenskej ekonomike denné straty vo výške 100 mil. eur, inými slovami, za dva týždne ekonomické straty Slovenska spôsobené plynovou krízou prekročili 1 mld. eur (analýzu pozri Duleba, 2009a).

V tejto kritickej situácii 14. januára 2009 premiér **Fico** na čele vládnej delegácie vycestoval na mimoriadne rokovania do Kyjeva a Moskvy s cieľom nájsť východisko z krízy. V Kyjeve sa uskutočnili rokovania s vtedajšou ukrajinskou premiérkou **Júliou Tymošenkovou**. Podľa oficiálnych informácií poskytnutých Úradom vlády SR, ukrajinská strana niekoľkokrát posunula dohodnutý čas začatia rokovanja. Atmosféra rokovanja bola ovplyvnená snahou ukrajinskej strany odkladať začiatok rokovaní s cieľom vytvoriť časový tlak na slovenskú delegáciu, ktorá mala v ten istý deň naplánovanú cestu do Moskvy. Nakoniec rokovania v Kyjeve trvali asi len dvadsať minút vrátane doby potrebnej na simultánne tlmočenie. Ukrajinská strana de facto odmietla slovenské požiadavky o pomoc a návrhy na riešenie krízy. (Informácia o..., 2009)

Jedným z návrhov slovenskej strany bolo, aby Ukrajina dodávala aspoň minimálny objem plynu zo svojich podzemných zásobníkov na západnej Ukrajine do slovenskej sústavy. V čase krízy v januári 2009 kompresorové kapacity na Slovensku neumožňovali výtlač plynu z domácich podzemných zásobníkov umiestnených v západnej časti krajiny tak, aby ho bolo možné dopraviť až na východné Slovensko. Riešením by bolo získať aspoň minimálny objem plynu z Ukrajiny, čo by umožnilo vyrovnanie tlaku v tranzitnej sústave a následne i výtlač plynu zo zásobníkov na západnom Slovensku až na východ krajiny. No Ukrajina nebola pripravená poskytnúť akýkoľvek plyn zo svojich zásobníkov, pretože presmerovala tlak vo vlastnej tranzitnej sústave zo západu na východ, aby mohla dodávať plyn zo zásobníkov na západnej Ukrajine do juhovýchodných priemyselných regiónov Ukrajiny, ktoré vykazovali najväčšiu spotrebu. Na to, aby reverzný tlak plynu smerom zo západu na východ na území Ukrajiny fungoval, z technických dôvodov musel byť tlak plynu na hranici so Slovenskom nulový. Premiérka **Tymošenková** preto odmietla žiadosť slovenskej strany na rokovaniach v Kyjeve 14. januára 2009 s tým, že Ukrajina sama nemá dostatok plynu, ktorý by mohla Slovensku poskytnúť (viac pozri na Duleba, 2009a).

Neskôr, v ten istý deň rokoval premiér **Fico** s vtedajším ruským premiérom **Vladimírom Putinom**. Slovenská strana navrhla uskutočnenie trojstrannej swapovej operácie: Rusko dodá minimálny objem plynu Ukrajine a následne Ukrajina dodá rovnaký objem na Slovensko. Ruská strana síce verbálne podporila myšlienku swapovej operácie, ktorá by riešila situáciu pre Slovensko, avšak pravdou zostáva, že takáto operácia sa v čase krízy neuskutočnila. (Informácia o..., 2014) Inými slovami, premiérovi **Ficovi** sa počas rokovaní

v Kyjeve a v Moskve 14. januára 2009 nepodarilo nájsť rýchle riešenie plynovej krízy pre Slovensko.

Z dnešného pohľadu je ťažké predvídať výsledok rokovaní 14. januára 2009 za predpokladu, ak by **Ficovi** predchodcovia na čele slovenských vlád **Vladimír Mečiar** a **Mikuláš Dzurinda** boli schopní viesť s Ukrajinou rovnocenný energetický dialóg a mali lepšie pochopenie pre jej vlastné problémy vo vzťahoch s Ruskom v otázke tranzitu zemného plynu a ropy. Zároveň je logické predpokladať, že nedostatok porozumenia medzi Slovenskom a Ukrajinou v strategických energetických otázkach od začiatku 90. rokov nemohol vytvoriť pozitívne prostredie pre rokovania **Fica** s **Tymošenkovou** v januári 2009. V každom prípade, plynová kríza v roku 2009 zhoršila slovensko-ukrajinské vzťahy. Po neúspešných rokovaníach v Kyjeve a Moskve **Fico** obvinil ukrajinskú stranu zo zodpovednosti za plynovú krízu a zároveň pripustil, že obidve krajiny Rusko i Ukrajina sa ukázali ako nespoľahliví partneri. Vyhlásil takisto, že Slovensko by malo prehodnotiť svoju podporu pre zblížovanie Ukrajiny s euroatlantickými štruktúrami. (Vystúpenie predsedu..., 2009)

Avšak aj napriek **Ficovým** tvrdým slovám, ktoré boli určené predovšetkým vtedajšej ukrajinskej premiérke **Tymošenkovej**, zostáva faktom, že Slovensko v nasledujúcich rokoch po plynovej kríze nepodniklo žiadne kroky, ktoré by mohli Ukrajine poškodiť v jej euroatlantických ašpiráciách. Práve naopak, slovenská diplomacia pod vedením ministra **Miroslava Lajčáka** sa spolu s partnermi z V4 stala jedným z hlavných podporovateľov Východného partnerstva, realizáciu ktorého spustil Pražský samit v máji 2009. Prioritou Východného partnerstva bolo dosiahnutie politického pridruženía a hospodárskej integrácie šiestich východoeurópskych krajín, vrátane Ukrajiny s EÚ (pozri Duleba, Bilčík, 2011).

Riešenie plynovej krízy v januári 2009 pre Slovensko neprišlo z medzivládnych rokovaní na Východe, ale z podnikateľských rokovaní na Západe. Vďaka dohode medzi SPP, a.s. (a najmä jej akcionárov E.ON Ruhrgas a Gaz de France Suez – obe spoločnosti v čase krízy vlastnili spolu 49 % akcií SPP, a.s.) a RWE Transgas, ktorá prevádzkovala tranzitné plynovody na území Českej republiky, do Slovenska 18. januára 2009 prvýkrát v dejinách dorazil plyn zo Západu. O deň neskôr Rusko a Ukrajina dosiahli novú dohodu o dodávkach a tranzite plynu, ktorá ukončila plynovú krízu a obnovila dodávky plynu z Ruska cez Ukrajinu. (Duleba, 2009a) Počas plynovej krízy v roku 2009 sa prvýkrát našlo technické riešenie pre kompenzáciu výpadku dodávok z Ruska v podobe reverzného toku plynu zo západu smerom na východ.

Riešenie nájsené pre Slovensko v januári 2009 sa stalo jedným z pilierov plynovej bezpečnosti pre všetky krajiny strednej Európy, a od roku 2014 aj Ukrajiny. Všetci prevádzkovatelia národných plynárenských sústav v regióne strednej Európy po plynovej kríze v roku 2009 prijali opatrenia, ktoré umožňujú obojsmernú prepravu plynu v ich tranzitných plynovodoch.

V januári 2009 sa Slovensko stalo obeťou sporu medzi Ukrajinou a Ruskom, pričom sa ukázalo, že nemá nástroje na to, aby ich prinútilo rešpektovať svoje záujmy. Plynová kríza zásadným spôsobom ovplyvnila východnú politiku Ficovej vlády. Predovšetkým, Ficova vláda zmenila svoj dovtedy nejasný postoj v otázke potreby diverzifikovať zdroje dodávok zemného plynu. Rovnako plynová kríza pomohla slovenskej diplomacii zbaviť sa starej ilúzie o tom, že „*ak sa nám podarí dohodnúť s Moskvou, dohodli sme všetko aj v Kyjeve.*“ (Duleba, 2009b) No a nakoniec, slovenská vláda zistila, že výzvam, ktoré prichádzajú z východu, je možné oveľa efektívnejšie čeliť v spolupráci so západnými partnermi. Inými slovami povedané, že najlepšia slovenská východná politika je spoločná východná politika EÚ. V každom prípade slovenská východná politika po plynovej kríze v roku 2009 získala oveľa realistickejšiu podobu.

Okrem poučení týkajúcich sa vzťahov s východnými susedmi si Slovensko z plynovej krízy odnieslo i zásadné poučenia pre vlastnú energetickú bezpečnosť. Za posledných 8 rokov vláda SR v spolupráci s národným prepravcom Eustream, a.s., vykonala legislatívne i technické opatrenia, ktoré výrazne posilnili plynovú bezpečnosť Slovenska. Plynovodné prepojenia s Českou republikou, Maďarskom a Rakúskom umožňujú v prípade potreby reverzný tok plynu z týchto krajín do SR. Reverzné prepojenie s Rakúskom bolo uvedené do prevádzky v októbri 2010 s kapacitou 16,8 mil. m³/deň. Reverzné prepojenie s ČR bolo uvedené do prevádzky už počas krízy v januári 2009 a v roku 2011 jeho kapacita dosiahla súčasnú úroveň 35,3 mil. m³/deň. V júli 2015 bolo spustené do prevádzky plynovodné prepojenie s Maďarskom s kapacitou 1,8 mld. m³/rok smerom na Slovensko.

Spolu s výstavbou nových kompresorových kapacít, ktoré už teraz umožňujú tranzit plynu cez celé územie SR zo západu, vrátane jeho výtlač z podzemných zásobníkov na západnom Slovensku (v súčasnosti majú skladovaciu kapacitu v objeme 3,6 mld. m³, pričom ročná spotreba plynu v SR už niekoľko rokov je nižšia než 5 mld. m³/rok) smerom na východ až k hranici s Ukrajinou, reverzné prepojenia so susednými krajinami tvoria hlavné piliere plynovej bezpečnosti Slovenska. Ich spoločná prepravná kapacita vysoko presahuje objem 46,9 mil.

m³/deň, čo je najvyššia hodnota dennej spotreby v SR nameraná 14. decembra 2001. V roku 2021 by malo byť uvedené do prevádzky plynovodné prepojenie s Poľskom, ktoré poskytne ďalšie možnosti pre dopravu plynu do SR a zakončí tak proces prepojenia SR so všetkými susednými krajinami. Vyššie uvedené opatrenia po plynovej kríze v roku 2009 nielenže zvýšili bezpečnosť dodávok do SR, ale zároveň, výrazne prispeli k zvýšeniu kapacít tranzitnej sústavy SR, vrátane v smere západ - východ. Aj vďaka týmto opatreniam mohlo Slovensko v septembri 2014 spustiť reverzné dodávky plynu pre Ukrajinu.

3 Posledné poučenie: ak tranzit obíde Ukrajinu, obíde aj Slovensko

Okrem novoobjaveného strategického partnerstva SR a Ukrajiny v oblasti bezpečnosti dodávok plynu, vývin po ukrajinskom Majdane nastolil ďalšiu závažnú otázku pre energetickú spoluprácu obidvoch krajín. Najväčšou výzvou pre obidve krajiny, ktorá ohrozuje ich spoločné tranzitné záujmy, je plán Gazpromu na výstavbu projektu Nord Stream 2 (NS2), resp. druhej línie plynovodu Nord Stream 1, ktorý vedie z Ruska do Nemecka cez Baltské more. V prípade realizácie druhej línie celková prepravná kapacita plynovodu Nord Stream by prekročila 100 mld. m³/rok, čo by umožnilo Gazpromu úplne zastaviť tranzit plynu do Európy cez Ukrajinu a Slovensko. Uvedenie si dôsledkov realizácie projektu NS2 pre záujmy a postavenie Slovenska a Ukrajiny v plynárenskej architektúre Európy, konečne a v plnej miere odhalilo skutočnosť, že tranzitné sústavy obidvoch krajín predstavujú „spojené nádoby“ zjednotené pravidlom proporcionality: čím menší objem ruského plynu vstúpi do ukrajinskej prepravnej sústavy, tým menší objem ruského plynu bude prepravený cez Slovensko.

O niekoľko dní po oznámení Gazpromu zo dňa 4. septembra 2015 o vytvorení konzorcia pre realizáciu projektu NS 2, sa 10. septembra 2015 stretli na bilaterálnych rokovaní v Bratislave premiéri Slovenska a Ukrajiny **Robert Fico** a **Arsenij Jaceňuk**. Hlavnou témou rokovaní bola koordinácia postupu obidvoch krajín s cieľom zabrániť výstavbe NS 2, a tým zároveň aj brániť ich spoločné záujmy pri tranzite ruského plynu do Európy. Na tlačovej konferencii po rokovaní **Robert Fico** uviedol, že z ekonomického hľadiska by realizácia projektu NS 2 poškodila ekonomické záujmy Slovenska a znamenala by pre

štátny rozpočet SR ročnú stratu vo výške približne 400 mil. eur.² Podľa informácií **Arsenija Jaceňuka**, ukrajinský štátny rozpočet by ročne prišiel zhruba o 2,5 mld. USD. Na adresu európskych plynárenských spoločností, ktoré sídlia v členských krajinách EÚ, a ktoré vyjadrili pripravenosť vstúpiť do konzorcia NS2 spolu s ruským Gazpromom, slovenský premiér poznamenal: „*Robia z nás idiotov! Nie je možné niekoľko mesiacov hovoriť o potrebe stabilizácie situácie na Ukrajine a potom prijať riešenie, ktoré stavia nielen Ukrajinu, ale aj Slovensko do nezávideniahodnej situácie. Zradili iný členský štát EÚ, Slovensko. Konajú v príkrom rozpore s politickými rokovaniami, ktoré sme viedli o Ukrajine na Európskej rade.*“ (Majerský, 2015)

Na zasadnutí Európskej rady v Bruseli 18. decembra 2015 Slovensko podporené ďalšími deviatimi členskými štátmi (Bulharsko, Česko, Estónsko, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Poľsko, Rumunsko a Taliansko) požiadalo o zastavenie realizácie projektu NS2. Vyššie uvedených desať krajín podpísalo spoločný list, v ktorom sa vyjadrili proti realizácii projektu NS2 a vyzvali ostatné členské štáty EÚ, aby v tejto otázke prejavili solidaritu. Na summite **Robert Fico** zdôraznil, že projekt NS2 nemá žiadne ekonomické odôvodnenie, pretože kapacita už existujúcej línie NS1 sa využíva iba zhruba na polovicu. Zároveň dodal, že EÚ nemôže odrezať Ukrajinu od tranzitu ruského plynu do Európy, pretože by to Ukrajine prinieslo finančné straty vo výške viac ako 2 mld. USD ročne. EÚ musí byť konzistentná v podpore Ukrajiny a nemôže prijímať rozhodnutia, ktoré ju poškodzujú. Premiéri členských štátov EÚ sa – aj pod tlakom slovenskej vlády – dohodli, že splnomocnia Európsku komisiu, aby preskúmala, či je projekt NS2 v súlade s právnymi predpismi EÚ, ako aj s pravidlami a princípmi Energetickej únie. (Robert Fico..., 2015; Ružinska, 2015)

Vďaka podpore zo strany viacerých členských štátov EÚ dostal slovensko-ukrajinský odmietavý postoj voči NS2 širšiu medzinárodnú podporu. Hlavné argumenty proti realizácii projektu NS2 môžu byť zhrnuté nasledovne: 1) ak by bol projekt NS 2 uskutočnený, ohrozil by bezpečnosť dodávok plynu do celého regiónu strednej Európy; 2) realizácia NS2 by mohla úplne zastaviť nielen tranzit plynu cez územie Slovenska a Ukrajiny (plynovod Bratstvo), ale i tranzit plynu cez územie Bieloruska a Poľska (plynovod Jamal); 3) NS2 obmedzí súťaž

² Ročné príjmy spoločnosti Eustream, a.s., z poplatkov za tranzit ruského plynu do Európy predstavujú zhruba 800 mil. eur a delia sa medzi akcionárov spoločnosti, ktorými sú Slovenská republika (51 % akcií) a súkromná spoločnosť Energetický priemyselný holding (49 % akcií).

na európskom trhu s plynom a posilní monopolné postavenie ruského Gazpromu ako externého dodávateľa; 4) sústredenie dodávok ruského plynu do Európy iba do jedného dopravného miesta v Nemecku môže mať vážne dôsledky pre energetickú bezpečnosť nielen strednej a východnej Európy, ale aj pre Nemecko; 5) ak bude všetok export ruského plynu presmerovaný do Nemecka, vznikne problém pre odberateľov ruského plynu v krajinách juhovýchodnej Európy, pretože neexistuje prepravná infraštruktúra, ktorá by dopravila ruský plyn v požadovaných objemoch z Nemecka na Balkán; 6) NS2 poškodí ekonomicky Ukrajinu, čo je v rozpore s deklarovými politickými cieľmi EÚ a zároveň v rozpore so záväzkami, ktoré EÚ vyplývajú z asociačnej dohody s Ukrajinou. (Central European..., 2016)

Bez ohľadu na to, či sa podarí Slovensku i Ukrajine zastaviť realizáciu projektu NS2, faktom zostáva, že ide o prvý prípad ich spoločného postupu pri obhajobe spoločných strategických záujmov v otázke tranzitu energetických surovín z Ruska do Európy. Otázkou zostáva, či pochopenie spoločných záujmov v energetickej politike v slovensko-ukrajinských vzťahoch, predsa len, neprichádza príliš neskoro.

Záver

Počas posledných troch rokov došlo k zásadnej zmene v slovensko-ukrajinských vzťahoch v otázkach týkajúcich sa energetickej politiky. Reverzný tok plynu do Ukrajiny cez územie SR, ktorý bol uvedený do prevádzky v roku 2014, má zásadný význam pre ukrajinskú energetickú bezpečnosť, vrátane posilňovania jej energetickej nezávislosti od Ruska. Iniciácia projektu NS2 zo strany ruského Gazpromu v roku 2015 pomohla politickým elitám oboch krajín pochopiť, že nielenže zdieľajú integrálne záujmy v otázke tranzitu ruského plynu do Európy, ale zároveň, a prvýkrát v histórii slovensko-ukrajinských vzťahov od začiatku 90. rokov vôbec, konečne začať i koordinovať spoločný postup a politiky voči Rusku a jeho európskym zákazníkmi s cieľom obhájiť vlastné záujmy. Slovensko-ukrajinské zblíženie v oblasti energetiky v priebehu posledných troch rokov slúži národným záujmom oboch krajín a bezpochyby predstavuje nový impulz pre rozvoj ich bilaterálnych vzťahov. Otázkou zostáva, prečo obidve krajiny neboli schopné spoločne obhajovať svoje energetické záujmy počas posledných viac než 20 rokov, ktoré predchádzali udalostiam z rokov 2014-2015.

Energetické partnerstvo je relatívne novým prvkom v bilaterálnych vzťahoch

Slovenska a Ukrajiny a bolo by naivné sa domnievať, že neexistujú riziká, ktoré by mohli ohroziť súčasnú spoluprácu a vrátiť slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti energetiky späť do obdobia pred roku 2014. Vychádzajúc z vyššie uvedenej analýzy vývinu slovensko-ukrajinských vzťahov v energetickej politike za posledných viac než 20 rokov je možné spraviť záver, že hlavným zdrojom nedorozumení v minulosti bolo rozdielne vnímanie záujmov zo strany Ukrajiny i Slovenska voči Rusku, resp. rozdielna projekcia ich vlastných záujmov voči Rusku, a tým aj rozdielne očakávania od správania sa Ruska.

Slovenské vlády pred rokom 2014 pod vedením **V. Mečiara**, **R. Fica**, ale aj **M. Dzurindu**, o čom svedčí postoj prvej Dzurindovej vlády k projektu Jamal 2, boli presvedčené, že pri zabezpečení slovenských záujmov v oblasti energetiky a vo vzťahu s krajinami východnej Európy, je pre Slovensko kľúčovým partnerom Rusko, a vzťahy s Ukrajinou je možné odvodiť od vzťahov s Ruskom. Až počas plynovej krízy v januári 2009 premiér **Robert Fico** postavil vzťahy s Ruskom a Ukrajinou v oblasti energetiky na rovnakú váhu, keď i Kyjev i Moskvu označil za „rovnako“ nespoľahlivých partnerov v oblasti energetiky. Princíp slovenskej východnej politiky, ktorý sformulovala slovenská diplomacia ešte za premiéra **V. Mečiara** „*ak sa dohodneme s Moskvou, dohodneme vo východnej Európe všetko*“ patril medzi kľúčové charakteristiky slovenskej zahraničnopolitickej identity. Bol a ešte stále je zdrojom slovenských nerealistických očakávaní od Ruska. Hoci bezpochyby vážne ho poškodila kauza projektu NS2, ktorá dokumentuje skutočnosť, že Rusko má svoje vlastné záujmy, a že tieto záujmy sa nemusia a v tomto konkrétnom prípade sa ani neprekrývajú so záujmami Slovenska.

Na strane druhej, ukrajinská politická elita za prezidentov **Leonida Kravčuka**, **Leonida Kučmu**, **Viktora Juščenka**, ale i **Viktora Janukovyča** zistila už v priebehu 90. rokov, že Rusko sleduje svoje vlastné záujmy v post-sovietskom priestore a nie je príliš ochotné brať do úvahy záujmy Ukrajiny. **Leonid Kučma** vyhral voľby ako „proruský“ kandidát na prezidenta Ukrajiny v roku 1994 s programom obnovenia činnosti SNŠ, ktoré je v záujme všetkých post-sovietskych krajín. Po neúspešných rokovaniach a skúsenostiach s Ruskom, ten istý **Leonid Kučma** sa v roku 1998 zasadil o prijatie novej bezpečnostnej stratégie Ukrajiny, ktorá za prioritu jej zahraničnej a bezpečnostnej politiky stanovila dosiahnutie členstva v euroatlantických štruktúrach. Rusko za prezidentov **Borisa Jelčina** i **Vladimíra Putina** nebolo schopné ponúknuť Ukrajine konštruktívnu agendu bilaterálnej spolupráce a jej rovnoprávne zapojenie sa do integračných procesov v post-sovietskom

priestore. Naopak, medzi Ruskom a jeho susedmi za posledných dvadsať rokov a najmä v prvej dekáde 21. storočia začalo rásť napätie i počet konfliktov. Ilustrujú to napr. spory o dodávkach a tranzite zemného plynu s Bieloruskom (2004), Ukrajinou (2006, 2007, 2009), vojenský konflikt s Gruzínskom (2008), a nakoniec, okupácia Krymu a podpora separatistov na Donbase (2014). Na rozdiel od slovenskej elity ukrajinská elita, počínajúc **Leonidom Kučmom** od konca 90. rokov, nemala nerealistické očakávania od Ruska.

V otázke rusko-ukrajinskej krízy, ktorá naplno prepukla v roku 2014, sa slovenská vláda pod vedením **Roberta Fica** snažila od začiatku presadzovať „dvojkolajnú politiku“. Inými slovami, snažila sa o udržanie dobrých vzťahov i s Ruskom i s Ukrajinou. Iba tak je možné vysvetliť súvis medzi strategickou podporou Ukrajiny v podobe poskytnutia reverzného toku plynu a vyhláseniami premiéra **Fica** o potrebe zrušiť sankcie EÚ voči Rusku (pozri Duleba, 2015; Duleba, 2016). Prirodzene, zo svojho uhla pohľadu ukrajinská strana nevníma slovenskú politiku v štýle „aj - aj“ ako konzistentnú, naopak, považuje ju za rozporuplnú. Zároveň veľmi citlivo vníma zásadný zvrat v politike Ficovej vlády voči rusko-ukrajinskej kríze, ku ktorému došlo v septembri 2015 po oznámení Gazpromu o vytvorení konzorcia na výstavbu projektu NS2. Ficova vláda si zopakovala poučenie z plynovej krízy v roku 2009, ktoré hovorí o tom, že Rusko má svoje vlastné záujmy, ktoré bude presadzovať bez ohľadu alebo aj za cenu poškodenia záujmov Slovenska. Jediným východiskom pre Slovensko sa v tejto situácii stala spolupráca s Ukrajinou s cieľom ochrániť spoločné tranzitné záujmy. Neznamená to zmenu postoja premiéra **Fica** voči ruským sankciám, ale znamená to, že vláda SR pod vedením **Roberta Fica** chápe spoločný slovensko-ukrajinský záujem v oblasti tranzitu plynu z Ruska do Európy. Toto pochopenie predstavuje kritický politický základ, na ktorom by mali byť postavené bilaterálne vzťahy v otázke energetického partnerstva medzi Slovenskom a Ukrajinou.

Riziká pre udržanie slovensko-ukrajinského energetického partnerstva na strane Slovenska sú spojené s tradičnou dvojkolajnosťou slovenskej východnej politiky. Vývoj po Majdane síce zmenil slovenské vnímanie východnej Európy vrátane Ruska a Ukrajiny, avšak stále existujú dlhodobé historické a politické faktory, ktoré utvárajú slovenskú zahraničnopolitickú identitu a rozhodne len tak nezmnú v priebehu niekoľkých rokov. (Duleba, 2015) Na strane Ukrajiny najväčšie riziko spočíva v pretrvávajúcom videní Slovenska ako „malého suseda“. V Kyjeve mnohí stále veria, že ak sa im podarí dohodnúť v Bruseli, Berlíne, alebo vo Varšave, Bratislava bude nasledovať. Je to obdobná chyba,

akej sa dopúšťala slovenská diplomacia pod vedením **V. Mečiara** v 90. rokoch, iba v opačnom garde. Podceňovanie Slovenska ako politického aktéra a partnera je v Kyjeve stále prítomné v zahraničnopolitickom myslení časti ukrajinskej politickej elity. Tento prístup z ukrajinskej strany k Slovensku ako k „menšiemu susedovi“ spôsobuje problémy v bilaterálnych vzťahoch.

Pokiaľ sa energetické partnerstvo medzi Slovenskom a Ukrajinou nemá stať iba ďalšou krátkou epizódou v ich vzájomných vzťahoch, obidve strany sa musia poučiť z chýb, ktorých sa dopustili voči sebe navzájom v minulosti. Zahraničnopolitické elity Ukrajiny i Slovenska by mali preukázať väčšiu mieru empatie voči vnímaniu národných záujmov i zahraničnopolitickej identity druhej strany. Ako dokazuje vývin vzťahov Slovenska a Ukrajiny počas posledných troch rokov, ak pracujú spoločne, sú efektívnejší v presadzovaní svojich vlastných záujmov.

Literatúra:

- AKINO, Y. - SMITH ALBION, A. 1993. *Russia-Ukraine-Visegrad Four: The Kozyrev Doctrine in Action*. Praha-New York: Institute of EastWest Studies, 1993.14 s.
- Arseniy Yatsenyuk: one of the Kremlin's political ideas was the economic blockade of Ukraine*. [online]. 2014. Governmental portal. [cit.03.01.2017]. Dostupné na internete: http://www.kmu.gov.ua/control/en/publish/article?art_id=247853281&cat_id=244314975.
- Central European Day of Energy*. [online]. 2016. CEEP Report. [cit.05.01.2017]. Dostupné na internete: http://www.ceep.be/www/wp-content/uploads/2016/12/CEEP-Report-2016-12-FINAL-WEB.pdf?utm_medium=email&utm_campaign=CEEP+Report+-+December+2016+%28Special+...&utm_source=YMLP&utm_term=cxmj_ceepreportheaderleft_1.pn...
- DULEBA, A. 1996. *The Blind Pragmatism of Slovak Eastern Policy: the actual agenda of Slova-Russian Bilateral Relations*. Bratislava: Reasarch Centre of the Slovak Foreign Policy Association. 1996. 55 s., ISBN9788096758265.
- DULEBA, A. 2000. *Ukrajina a Slovensko. Geopolitické charakteristiky vývinu a medzinárodné postavenie Ukrajiny. Implikácie pre Slovensko*. Bratislava: VEDA, 2000. 402 s., ISBN8022406562.
- DULEBA, A. (ed.) 2001. *Ukrajina a Slovensko. Hľadanie spoločných záujmov*. Bratislava: Reasarch Center of the Slovak Foreign Policy Association, Friedrich Ebert Foundation, 2001.114 s., ISBN 80-968372-7-3.

- DULEBA, A. 2002. Jamalská lekcia – o chybách slovenskej diplomacie. In *Listy SFFA*. Január-február 2002. ISSN1336-7218.
- DULEBA, A. 2009a. Príčiny rusko-ukrajinského plynového sporu a poučenia pre Slovensko. In *Slovgas*, 2009, roč. 1/2009, s.4-6.ISSN1335-3853.
- DULEBA, A. 2009b. *Slovakia's Relations with Russia and Eastern Neighbours. In East European Studies*, roč. 1, 2009, EU-Russian Relations and the Eastern Partnership. Central-East European Member-State Interests and Positions. – Gábor Fóti and Zsuzsa Ludvig (eds.). Budapest : Institute for World Economics of the Hungarian Academy of Sciences, s. 7-60.ISBN 978-963-301-530-8.
- DULEBA, A., BILČÍK, V. (eds.) 2011. *Taking Stock of the Eastern Partnership in Ukraine, Moldova, Visegrad Four and the EU*. Bratislava: Reaserch Centre of the Slovak Foreign Policy Association, 2011. 243 s., ISBN978-80-89356-34-8.
- DULEBA, A. 2015a. Východná politika SR v znamení rusko-ukrajinskej krízy. In BREŽÁNI, P., (ed.) *Ročenka zahraničnej politiky Slovenskej republiky 2014*. Bratislava: Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, s. 81-100.ISBN978-80-89645-02-2.
- DULEBA, A. 2015b. Slovakia's foreign policy towards the Russian-Ukrainian conflict. In KUCHARCZYK, J., MESEŽNIKOV, G. (eds.) *Diverging Voices, Converging Policies: The Visegrad States' Reactions to the Russia-Ukraine Conflict*. Warsaw: Heinrich-Böll-Stiftung, s. 161-174.ISBN978-80-906270-2-4.
- DULEBA, A., BREŽÁNI, P. 2015. Slovakia's Energy Policy Towards Ukraine. A good begining for Slovakia's policy coherence. In BAZYL, J. (ed.) *Policy Coherence for Development in Eastern Partnership Countries. Case Studies*. Warsaw: Grupa Zagranica, s. 32-43.ISBN 978-83-943617-0-9.
- DULEBA, A. 2016. Tri tváre slovenskej východnej politiky v roku 2015. In BREŽÁNI, P. (ed.) *Ročenka zahraničnej politiky Slovenskej republiky 2015*. Bratislava: Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, 2016, s. 85-100. ISBN 978-80-89356-44-7.
- Gazprom tlačí na Slovensko a Poľsko*. [online]. 2000 Trend. [cit.09.01.2017].Dostupné na internete: <http://www.etrend.sk/trend-archiv/rok-/cislo-Marec/gazprom-tlaci-na-slovensko-a-polsko.html>.ISSN1336-2674.
- Gazprom warns it will stop gas transit through Ukraine after 2019*. [online]. 2015. Ukraine Today. [cit.19.01.2017]. Dostupné na internete: <http://uatoday.tv/business/gazprom-warns-it-will-stop-gas-transit-through-ukraine-after-2019-435621.html>.

- Gazprom, BASF, E.ON, ENGIE, OMV and Shell Sign Shareholders Agreement on the Nord Stream 2 Project. [online]. 2015. [cit.13.01.2017] Dostupné na internete: <https://www.nord-stream2.com/media-info/news-events/gazprom-basf-e-on-engie-omv-and-shell-sign-shareholders-agreement-on-the-nord-stream-2-project-2/>.
- HIRMAN, K. 2000.Gazprom tlačí na Slovensko a Poľsko. In *Trend*, 8.3. 2000.ISSN 1336-2674.
- Informácia o priebehu a výsledkoch oficiálnej návštevy predsedu vlády Slovenskej republiky Roberta Fica v Ruskej federácii dňa 4. mája 2007. [online]. 2007. [cit.11.01.2017]. Dostupné na internete: <http://www.rokovania.sk/appl/material.nsf/0/2A5FC6BB35397F74C12572EA0047DC18?OpenDocument>.
- Informácia o priebehu a výsledkoch pracovnej návštevy predsedu vlády Slovenskej republiky Roberta Fica na Ukrajine a v Ruskej federácii dňa 14. januára 2009. 2009. [online]. Bratislava: Kancelária vlády Slovenskej republiky. [cit.04.01.2017]. Dostupné na internete: www.rokovania.sk/File.aspx/Index/Mater-Dokum-181454.
- JAVURKOVÁ, B. Rusko hľadá kinému Slovensku iný prístup. In *Sme*, 2.2.2001.ISSN1335-440X.
- Kubiš: Rusko je spoľahlivý, aj keď zložitý partner. 2008. [online]. SITA. [cit.14.01.2017]. Dostupné na internete: <http://dennik.hnonline.sk/slovensko/274149-kubis-rusko-je-pre-nas-spolahlivy-aj-ked-zlozity-partner>.
- MATEJOVIČ, R. Ruská surovínová kazajka. In *Slovenský profit*, roč. 12, 1997. s.5.ISSN1335-4620.
- Nova enerhetychna stratehiya Ukrayiny: bezpeka, enerhoefetyvniist, konkurentsiya. [online]. 2015. Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine. [cit.05.01.2017]. Dostupné na internete: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245032413&cat_id=244946928.
- PIRANI, S. - YAFIMAVA, K. 2016. *Russian Gas Transit Across Ukraine Post-2019: pipeline scenarios, gas flow consequences, and regulatory constraints*. Oxford: The Oxford Institute for Energy Studies, 2016. 81 s. ISBN 978-1-78467-054-2.
- Predstavitelia spoločnosti skupiny SPP a Gazprom Export sa stretli v Bratislave.[online]. 2008. SPP. [cit.12.01.2017]. Dostupné na internete: <http://www.spp.sk/sk/vsetky-segmenty/o-spp/media/46-predstavitelia-spolocnosti-skupiny-spp-a-gazprom-export-sa-stretli-v-bratislave/>.

- R. Fico: Nord Stream 2 je čisto politický, nie komerčný projekt.* [online]. 2015. TASR. [cit.05.01.2017]. Dostupné na internete: <http://www.teraz.sk/ekonomika/fico-nord-stream-2-politicky-projekt/172221-clanok.html>.
- Robert Fico: Sme pripravení spustiť vyššiu kapacitu plynu na Ukrajinu.* [online]. 2015. TASR. [cit.06.01.2017]. Dostupné na internete: <http://www.teraz.sk/slovensko/premier-fico-slovensko-ukrajina-plyn/118848-clanok.html>.
- Robia z nás idiotov, kritizujú Fico s Jaceňukom rozšírenie Nord Stream.* [online]. 2015. Pravda. [cit.05.01.2017]. Dostupné na internete: <http://spravy.pravda.sk/domace/clanok/367178-slovensko-navstivi-vo-stvrtok-ukrajinsky-premier-arsenij-jacenuk/>.
- Ročná správa o pokroku pri dosahovaní národných cieľov energetickej efektívnosti za rok 2014.* [online]. 2015. Ministerstvo hospodárstva SR. [cit.13.01.2017]. Dostupné na internete: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/SK_Annual%20Report%202015_sk.
- Russia drops second leg of gas pipeline via Belarus.* [online]. 2007. Sputnik International. [cit.10.01.2017]. Dostupné na internete: <https://sputniknews.com/russia/2007110186223448/>.
- RUŽINSKÁ, V. 2015. Vzbura desiatich štátov proti plynovej fraške. In *Pravda*, 28.11.2015 [cit.5.1.2017]. Dostupné na internete: <http://spravy.pravda.sk/ekonomika/clanok/375267-vzbura-desiatich-statov-proti-plynovej-fraske/>.
- Skupina MOL a spoločnosť Transpetrol ukončili rekonštrukciu ropovodu Adria/Barátság I. (Friendship).* 2015. Slovnaft. [cit. 30.1.2017]. Dostupné na internete: <https://slovnaft.sk/sk/o-nas/pre-media/tlacove-spravy/25-skupina-mol-a-spolocnost-transpetrol-ukoncili-rekonstrukciu-ropovodu-adria-baratsag-i-friendship-i>.
- Slovakia reaches reverse gas flow deal with Ukraine.* [online]. 2014. Reuters. [cit.24.01.2017]. Dostupné na internete: <http://www.reuters.com/article/ukraine-crisis-slovakia-gas-idUSL6N0N10IHU20140426>.
- SOCOR, V. 2007. *Slovak Detour Would Defeat Odessa-Brody Oil Transport Project.* [online]. Euroasia Daily Monitor. [cit.23.01.2017]. Dostupné na internete: <https://jamestown.org/program/slovak-detour-would-defeat-odessa-brody-oil-transport-project/>.
- SOLODKIY, S. 2000. Ukrajina-Slovachchyna: chas prvyntyatta rishen. In *Den*, 7.12.2000.
- Transportation.* [online]. 2016. Gazprom Export. [cit.13.01.2017]. Dostupné na internete: <http://www.gazpromexport.ru/en/projects/transportation/>.

- Transpetrol je uždoma.* [online]. 2009 SME. [cit.13.01.2017]. Dostupné na internete: <https://ekonomika.sme.sk/c/4367058/transpetrol-je-uz-doma.html>.
- Transpetrol získalruskýJukos.* 2001 SME. [cit.15.01.2017]. Dostupné na internete: <https://www.sme.sk/c/180513/transpetrol-ziskal-rusky-jukos.html>.
- Ukraine crisis: Russia halts gas supplies to Kiev.* [online]. 2014. BBC News. [cit.16.01.2017]. Dostupné na internete: <http://www.bbc.com/news/world-europe-27862849>.
- Vidkrytyy lyst Naftogazu z nahody roku roboty bez importu hazu z Rosivi.* [online]. 2016. Naftogaz of Ukraine. [cit.25.01.2017]. Dostupné na internete: <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/589EF410D9E31C15C225807600312477?OpenDocument&year=2016&month=11&nt=%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8&>.
- VLADIMÍR MEČIAR. Rozhovor. 1995. In *Kiyevskiye Vedomosti*, 14. jún 1995. Vystúpenie vlády SR Roberta Fica v diskusnej relácii O päť minút 12. In *STV*, 18.01.2009.
- Vystupleniye Prezidenta Rossiyskov Federatsiyi V.V. Putina po itogam besedy s Prezidentom Slovatskoy Respubliki R. Schusterom.* Moscow: Press Service of the President of Russian Federation. 13. november 2001.
- Yamal – Europe.* [online]. 2016. Gazprom. [cit.21.12.2016]. Dostupné na internete: <http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/active/yamal-evropa/>.